

קורצ'אק – מחנך הומניסט במבחן השואה

ד"ר אבי צור ובתיה גלעד

אגדת קורצ'אק נפוצה במיוחד לאחר השואה. התמודדותו עם גורלו והליכתו בראש חניכיו לטרבלניקה העצימו את דמותו ואת מעשיו טרם שואה ובמהלכה.

תקופת השואה, רצח העם היהודי בתקופה זו והתפשטותה של תורת הגזע מעצימה את מקומה של החשיבה ההומניסטית שבה דגל ולאורה חנך קורצ'אק במשך כל השנים מאז הקמת בית היתומים היהודי ב – 1912 ועד חיסולו ב 5.8.1942.

יש ענין רב לאופן שבו התמודד קורצ'אק עם חיים תחת הכיבוש הגרמני בשנים 1939-1942. השאלה המרכזית שמעסיקה וכנראה גם תעסיק את החוקרים כיצד אהבת האדם והילד עומדת במבחן בתנאים אלה.

קריאה בכתביו של קורצ'אק בהם ניתן למצוא את הגישה החינוכית שלו המתוארת כפסיפס של אירועים, מעשים ומסקנות אשר מבנות את ההתנהלות בהמשך וקריאה ביומן הגטו, אשר נכתב בשלושת החודשים האחרונים לחייו בהם הגיגים על מה שיכול היה להיות לו.... ומה הם הקשיים העומדים בפניו בחיי היום יום מתוך רצון לשמור על צלם האדם, לא לאבד את האמונה באדם, מביאה אותנו לחיפוש אחר אותם ערכים אשר הדריכו את קורצ'אק בדרכו החינוכית.

חינוך - מוגדר במילון כמכלול הפעולות, התהליכים, המצבים וההשפעות בחיי החברה והיחיד, המכוונים לפתח את הכוחות הנפשיים והגופניים של האדם בשלבי גידולו והמקנים לו ידיעות, הרגלים וערכים. מטרת החינוך לגדל אנשים הראויים לחברה שבתוכה הם עתידים לפעול, להכשירם לחיים ולהנחיל להם את המורשת התרבותית של אותה חברה. תהליך החינוך נתפס כפונקציה של החברה והוא מודרך על פי ערכיה.

בחברה הפולנית בה פעל קורצ'אק עם הקמת בית היתומים ועד פרוץ המלחמה, הערכים לאורם חנך את יתומיו עמדו בחפיפה עם ערכי החברה. אולם עם פרוץ המלחמה, עם התפשטות הגזענות ועם סגירת היהודים בגטאות, ערכי החברה נופצו ולכן למחנך בתקופה זו היה קושי לחנך. "עתה נאלץ צוות העובדים להירתם למשימה של הצלת ילדים ולא רק מעוני ודלות, אלא גם מפני רעב הרסני, מחלות מתפשטות ומוות שפקד אותם בטרם עת." (עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 4, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, ע"מ 25)

המאפיינים את גישתו החינוכית הומניסטית של קורצ'אק מתבססים על כמה יסודות:

- **יש להכיר** בילד הכרה מלאה-יש להבין את נפשו ואת עולמו המיוחד, יש להודות במלוא זכותו לאהבה. "או שחיי המבוגרים בשולי חייהם של הילדים או חיי הילדים בשולי חייהם של המבוגרים. מתי יגיע רגע האמת, כאשר חיי המבוגרים וחיי הילדים ייפכו לטקסט שווה ערך?" (כתבים ב': פרוזה חינוכית. ירושלים: יד ושם, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1996, ע"מ 191)

- **יש לנהוג** כבוד בהווייתו של הילד-כבוד לזמן החולף. קורצ'אק הדגיש שכלי ההערכה ודרכי ראיית העולם של הילד שונים מזה של המבוגר, מכאן שיש לכבד את אי-ידיעתו של הילד ואת עמלו למען הדעת, לכבד את כישלונותיו ודמעותיו, לכבד את הרכוש הצנוע שאסף-צעצועיו, כלי העבודה שלו וכל שאר הדברים הממלאים את עולמו.

"והרי מודד הנפילה של המחנך: מזלזל, לא נותן אמון, חושד, בולש, תופס שעת מעשה, גוער, מאשים ומעניש, מחפש דרכים נוחות כדי למנוע; יותר ויותר אוסר וכופה ללא התחשבות, לא רואה מאמצי הילד למלא בשקידה דף של נייר או שעת חיים; פוסק ביבשות גרוע... הגג מתמוטט כי זלזלו ביסודות הבנין." (כתבים א', איך לאהוב ילד, רגעים חינוכיים, זכות הילד לכבוד. תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1996, ע"מ 360)

- **יש להקנות** בטחון וחדווה לילד בתקופת ילדותו-זו תקופה המעצבת בחיי האדם, כיצד יוכל לחיות בבגרותו אם לא יניחו לו לחיות חיים בתקופה קצרה זו של ילדותו.

"קראתי ספרים מעניינים, עתה אני קורא ילדים מעניינים. אולי תאמר: "אני כבר יודע", אני קורא את אותו הילד פעם אחת, שניה, שלישית, עשירית, ואחר הכל אינני יודע הרבה. כי הילד הוא עולם גדול ורחב, שקיים מוזן ויהיה קיים תמיד. אני יודי קצת על מה שהיה, על מה שיש היום ומה יהיה הלאה?." (דת הילד, בית לוחמי הגטאות: הקיבוץ המאוחד, תשל"ח, ע"מ 305)

יסודות אלו באו לידי ביטוי מעשי בחיי היום יום בבית היתומים עליהם אנו למדים מתוך הטקסטים של קורצ'אק ומזיכרונות של חניכים ומחנכים לשעבר. המאפיין את היסודות האלו הוא היסוד הארגוני של החיים המשותפים בבית היתומים. ביניהם ניתן למנות את: בית המשפט ופסקי ודין, המשאל והדירוג בתחום האדיבות, כתיבת יומן, העיתון, החוג לבילויים מועילים והשבת אבידות. מוסדות אלו הפעילו והניעו את חברת הילדים אבל נוסף עליהם התקיימו פעילויות רבות נוספות אשר שיתפו את כל דרי הבית בעשייה החינוכית. חשוב לציין כי היסוד שהנחה את קורצ'אק בגישתו החינוכית ושזור לאורך כל הדרך היה היסוד החברתי,אמת, יושר, אהבת הבריות ושלוש,עבודה, ערבות ההדדית של כל הפרטים בחברה המתחנכת. יסודות אלו באו לידי ביטוי בתקופת הגטו כאשר הערבות ההדדית, ההתייחסות לילדי ויתומי הגטו והדאגה לילד באשר הוא העסיקה את קורצ'אק. גם בתקופה זו ואולי במיוחד בה אמונתו של קורצ'אק בטוב הצפון בילד הובילו אותו לעשות הכל כדי לתת בידיו כלים אתם יוכל לשרוד בבגרותו.

תקופת המלחמה היא מבחן שיא לעולם הערכים והמעשה החינוכי של קורצ'אק. על רקע השבר הגדול של ההומניזם – בולט ההומניזם של קורצ'אק. המאבק שלו על דרכו כמחנך ואדם, מאבקו על זכות הילד לילדות של כבוד ולאיכות של ילדות נמשך גם בימים הקשים ביותר של גטו וארשה – עד הסוף. הגטו הינו המשך הדרך, אבל גם שינוי – כיצד עמד קורצ'אק במבחן ימי המלחמה כאדם וכמחנך?

נבחן את ההתמודדות דרך מספר נקודות:

- המאבק על הקיום הפיסי

- שמירה על הכבוד, מאבק על זכות הילד לכבוד
- חינוך ותרבות – עבודה חינוכית בגטו
- התמודדות עם בעיות חינוכיות
- התמודדות עם המציאות
- זכות הילד למות בכבוד

הקיום של בית היתומים בשנים 1939 – 1942 היה שונה במובנים רבים למה שקדם לתקופה זו. כאשר פרצה המלחמה הוטל על קורצ'אק תפקיד קשה – לשמור על רמתו הטרום מלחמתית של המוסד. בשנה הראשונה מספטמבר 1939, עד אוקטובר 1940 החיים בבית היתומים היו לכאורה ללא שינוי. יחד עם זאת חלו שינויים לאור התנאים המיוחדים עם השתלטות הגרמנים על וארשה. הלימודים עתה התנהלו אך ורק בין כותלי המוסד, שהרי בחוץ נאסר הדבר. כל העבודה המוטלת על הילדים נעשתה כבדה יותר, הורחבה גם האחריות המוטלת על הילדים ויחד איתה הורחב השלטון העצמי שלהם. יסודות אחרים, שהיו מעוגנים בדרך החינוך של קורצ'אק מקודם אך התקיימו כאילו בשוליים, זוכים עתה להדגשה מיוחדת. כאלה הם: הצלה פיסית של הילדים; הרחבת האחריות לגורלו של הילד היהודי; זכותו של הילד למות בכבוד.

כבר בנובמבר 1939, 3 חודשים לאחר פרוץ המלחמה כתב קורצ'אק אל יהודי וארשה: "...זו לי המלחמה הרביעית, המהפכה השלישית, אשר לא רק ראיתי אותן, אלא חייתן בממש. יודע אני לקרוא בדפי המלחמה. לא לבית היתומים אנו אחראים במשותף, אלא למסורת העזרה לילד. נבלים נהיה אם נתכחש לה, עלובים, אם נפנה לה עורף, מזוהמים, אם נלכלך אותה – את המסורת בת האלפיים. לשמור על כבודנו במצוקה!..." (יומן הגטו, בית לוחמי הגטאות: הקיבוץ המאוחד, 1974, ע"מ 179)

קורצ'אק מתוך נסיון העבר רואה את הצפוי, ודאגתו היא קודם כל הדאגה הפיסית לילד, דאגה שאמורה להיות משותפת לכל הציבור, ועל כך הוא נאבק מההתחלה.

עד נובמבר 1940 הילדים נשארו בביתם הקבוע בקרוכמלנה. עובדה זו העניקה לילדים ולצוות תחושה של יציבות, המשכיות הקיום ובטחון דבר שלא היה קל בתקופה זו. דרי הבית יצאו מתוך הנחה שבביתם יהיה להם קל יותר להתמודד עם איומים שונים כתוצאה מהמלחמה. כבר בימים הראשונים של ספטמבר 7 פגזים פגעו בבניין ובמרתף הבית הכינו מקלט עבור כל האנשים שבאו מן הרחוב, פצועים או חסרי בית. הביוב כמעט ולא תפקד, צריך היה להגביל כמעט כל דבר. מדדו צריכת המים, המזון ואפילו היו מקרי שוד. אבל כמו שקורצ'אק כתב בתקופה זו בכרוז מספר 3 ממרץ 1940:

"חולפים שבועות קשים, נבונים, עשירים, יפים.

כשפגע הפגז בבית היתומים, ירדו הילדים ללא בהלה שלוש קומות, מחדר השינה למקלט;...מאה ילדים היו. כשערכנו אחר-כך תמרון אזעקה למקרה התנפלות, עמדו הילדים במבחן למופת, עתה הם כבר רבים יותר – מאה וחמישים....

...הילדים עוזרים לסגל בעבודה החינוכית: החוג למשחקים מועילים, החוג לשיפור המידות, בית נבובות, החוג להשתלמות, ועדת הנקיון, המועדון, מועצת ההנהלה העצמית, העיתון, בית הדין... (כרוז 3, (יומן הגטו, בית לוחמי הגטאות: הקיבוץ המאוחד, 1974, ע"מ 180)

אין ספק שהשמירה על אורח החיים הידוע, הקביעות בנוהל היום יומי למרות השינוי הדרסטי במצב, ההתייחסות לילדים ולרגישות שלהם אפשרו לדרי הבית ולילדים במיוחד לעבור את הימים הקשים האלה בהצלחה. כבר בימים ראשונים אלו של המלחמה והכיבוש קורצ'אק קולט את הילדים מהרחוב, ומשלב אותם בחיי הבית ובאורחות החיים שבו. למרות השינוי הקיצוני במצב עדיין בית היתומים פועל מתוך המסורת וההרגל והקשר לאורח החיים שהיה קיים. בחודשים יוני - אוגוסט 1940 הצליח לארגן קיטנת קיץ בגוצלבק לילדים מבית היתומים ומוסדות אחרים מתוך ההבנה כי הם זקוקים למזון, לאויר ושמש. במכתבו לד"ר זופיה שימאנסקה (רוזנבלום), מנהלת המחלקה להגינה ותברואה בצנטו"ס, הוא מסביר: "אולי זוהי הזדמנותם האחרונה של הילדים להתרוצץ ביער, לנשום אוויר כפר, לתלוש עשב רענן..." (יומן הגטו, בית לוחמי הגטאות: הקיבוץ המאוחד, 1974, ע"מ 25) כל זה היה תוך קושי גדול מאוד אבל, קורצ'אק למרות האפשרויות המוגבלות לא ויתר על מה שנראה לו הכרחי, "נאמנות לילד ולאדם" (יומן הגטו, בית לוחמי הגטאות: הקיבוץ המאוחד, 1974, ע"מ 26) בתקופה שבין ראשית הכיבוש והימים הראשונים של כינון הגטו קורצ'אק כותב מכתבים, תזכירים וגילויי דעת לכל. מתוך המסמכים שבידנו ניתן לצייר את דמותו בתקופה זו כאדם המכתת את רגליו במשך שעות כדי להשיג תרומות מעשירי הגטו וממוסדות הקהילה, כדי שיוכל האכיל את הילדים. לדוגמא שלושה: אחד ליהודים, אחד כללי ואחד לנוצרים. בכל אחד מהם תביעה לעזרה לילדים. במכתב ליהודים מדגיש את מסורת העזרה לילד, במכתב הכללי מדגיש את הפעולה החינוכית הנעשית במוסד וחשיבותה ובמכתב אל הנוצרים הוא מדגיש את תרומתם של חניכי בית היתומים מחוץ לפולין כנושאי התרבות הפולנית. ההתייחסות הרצינית של קורצ'אק והצוות כולו לתנאים החדשים שנוצרו והכנת הילדים למצב החדש אפשרו את המשך החיים במעין שגרה.

סטפה שותפתו של קורצ'אק מזה 30 שנה בניהול בית היתומים, נושאת בעומס של ניהול ואירגון הבית. בשני מכתביה מחודש אפריל 1940 לחברתה בארץ ישראל היא כותבת: "...אנו בריאים. אני עובדת קצת בבית היתומים ואילו קורצ'אק הרבה. לא באתי כיון שאינני רוצה לנסוע בלי הילדים..." "...אנו עובדים בבית היתומים. בלי הילדים אינני רוצה להגיע..." מכתבים אשר מבטאים את המחויבות שלה לילדים ולקורצ'אק. כך גם קורצ'אק. (זקס פלוטקין, סטפה האישה מאחורי קורצ'אק, פפירוס, תל אביב 1986, ע"מ 78)

לאחר שנה מפרוץ המלחמה, בקרוכמלנה 92 בבנין משלהם המוכר מזה שנים לחברה ולסביבה מצבו של בית היתומים התדרדר מיום ליום וביחד עם מוסדות חינוכיים טיפוליים אחרים חויב לעבור לשטח הגטו, אשר התחיל לפעול ב - 2.10.1940. היתה זו חוייה מכאיבה של שינוי במיקום ויותר מכך למעבר לעולם אחר זר ובלתי אנושי.

מרגע זה גורל בית היתומים היה תלוי באופן מוחלט בהתפתחויות בשכונה הסגורה אשר מהווה שלב בתהליך המתוכנן ללא ספק של חיסול האוכלוסיה היהודית בוארשה. לקראת המעבר מקרוכמלנה 92 לחלודנה 33 נעשו

בשקט כל ההכנות להעברת החלק היקר ביותר ברכוש – המזון שנאגר – בכך היו תלויים חיי הילדים. במאבק על המזון נאסר קורצ'אק על ידי הגסטפו למספר חודשים. מבית-הסוהר שב כשהוא מותש פיסית ונפשית, ומיד נרתם לאירגון החיים במקום החדש. הורה על חסימת הכניסה הראשית " רצה לבודד את הילדים במידה מקסימלית מהגרמנים" מעיד מיכאל זילברברג (B. Engelking J. Leociak, Getto (Warszawskie, Ifis, Pan, Warszawa 2001 p. 316) ובכל זאת, דבר זה לא מנע ממנו מלהמשיך בתפקיד המעייף כל כך של "מקבץ נדבות". היה מכתת רגליו בכדי "להתחנן למעט כסף, מצרכים, ידיעה, עצה, הוראות" ("יומן הגטו"). הוא נדד בין בתי ידידיו ובתי אנשים שלא הכיר, כדי לאסוף תרומות לקיום בית-היתומים, והלך גם למשרדים, כמו למשל - צנטוס (CENTOS) ברחוב לשנו 2, בתובעו הקצבת מזון גדולה יותר עבור ילדיו. קורצ'אק לא פסח אפילו על לשנו 13 הידוע לשמצה, מקום בו שכן סניף הגסטאפו - ובו "המשרד למאבק בספרות" של אברהם גנצווייך, כפי שכונה - "השלוש עשרה" (Trzynastka), קורצ'אק נהג לבקר מדי פעם את ראש היודנראט, המהנדס אדם צ'רניאקוב, במשרדו ברחוב גז'יבובסקה 26/28 (Grzybowska).

בתקופת מעצרו של קורצ'אק היד המארגנת היתה סטפה בעזרת צוות העובדים. המעון החדש בחלודנה 33 קיבל את מראהו הרגיל. נשמר העיקרון שכל העובדים נכללים בצוות החינוכי. גם הצוות הטכני היה שותף בפעילות החינוכית כפי שהיה בקרוכמלנה, הם הוזמנו לישיבות הפדגוגיות ושותפו בכל הענינים והבעיות. המעמד המכובד של כל עבודה יצר אוירה של חובה אישית, ועתה בימי המלחמה כל אחד תרם את המאמץ המרבי ושימש דוגמא אישית.

כאשר חזר קורצ'אק לחלודנה 33 שתי בעיות הדאיגו אותו במיוחד: כיצד להגן על הילדים מפני מוות כתוצאה מרעב וטיפוס. כאן פרט לבית היתומים אשר שכן במחצית הבניין גרו משפחות שהיוו ציבור מגוון למדי: אדוקים וחופשיים, ציונים ובונדאים, מתבוללים ואף מומר אחד. יחד עם זאת האווירה במקום הייתה מלאת הבנה לצרכים המיוחדים של בית היתומים.

מספרת על האווירה המיוחדת בבית יונה בוצ'אן שנתקבלה לעבודה בימי הסתיו המאוחרים של 1939 ועברה בו את כל התחנות עד הסוף: "באולם רחב הידיים היו פזרות קבוצות ילדים שונות בגיל ובמספר. לקבוצה אחת מקריא אחד המדריכים סיפור, אחרים שקועים במשחק ה"דאמקה", בפינה אחרת מכונסות מספר ילדות וממתיקות סוד, ואילו מסביב לשולחן אחר בקצה האולם מתקיימת ישיבה של "בית המשפט" בהשתתפות אחת המחנכות, העוסקת בגביית עדויות. הכל נעשה ברצינות ובכבוד ראש". (מבפנים כרך כ"ד חוב' 4 ספטמבר 1962 ע"מ 428-420)

הודות למאמצייהם של קורצ'אק ווילצ'ינסקה, התנהלו החיים בבית-היתומים ברחוב חלודנה בצורה נורמאלית יחסית. הילדים זכו לקבל את מזונם, ובמהלך 1941 איש מהם לא חלה בטיפוס. בשבת בבוקר נהג קורצ'אק לשקול את הילדים, ובשעות אחה"צ הם הלכו למשפחותיהם. היות ובתי הספר היו סגורים, הוא ארגן לימודים במחלת שהתקיימו בין כותלי בית-היתומים. הוא ארגן מפגשים עם "הבורסאים", בהם דנו בבעיות חברתיות ובעיות חינוך שונות, חגגו יחד את החגים היהודים, פגישות עם ילדים בהן סיפר להם אגדות, פגישות עם אמנים ועם בעלי מקצוע שונים. השנה האחרונה לקיום בית היתומים היתה קשה ביותר. המאבק על קיום נעשה קשה מיום ליום במיוחד אם ניקח בחשבון שקורצ'אק, למרות התנאים הקשים יותר במוסד (צפיפות, פחות כסף, מזון וביגוד) כל

הזמן קיבל ילדים חדשים. האפשרויות למתן את הצרכים הגדלים של בית היתומים פחתו בצורה קטסטרופלית. כל המעמסה של גיוס תרומות היתה על כתפיו של קורצ'אק אשר בהתמדה מילא את המשימה הקשה הזאת. התכתבויות ופגישות בכל מקום, הוא חיפש אמצעים לקיום הילדים. כל יום הסתובב בגטו כשהוא חשוף לאי נעימויות רבות. נכנס למאבקים עם אירגונים שונים אותם האשים שהם גונבים את הילדים וחיים על חשבונם. ועוד מקור לאספקת מזון לילדים היה הדואר.

לא ניתן יה לספק את כל דברי הדואר לנמענים. וכך קורצ'אק בנובמבר 1941 פונה במכתב אל מנהל המשרד היהודי לקבלת חבילות דואר "שלא נמסרו": "...רק במקרים מיוחדים עשיתי מאמץ לקבלן...היה בהן פחות מכדי לחלק בין הילדים, שמספרם גדל כבר, בלי עין הרע, למאה ושמונים. אך החבילות מאפשרות דיאטה לחולי מערכת העיכול וגם מאפשרות לשפר את תזונתם של המבריאים...זה עתה חזרו מבית החולים חמישה ילדים אחרי שיו חולים בטיפוס הבהרות...זאת למשל קבוצה הזקוקה לדיאטה מיוחדת..." (עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 4, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, ע"מ 35-36)

ב-21 באוקטובר 1941 פורסם צו המצמצם את גבולות הגטו. ילדי בית-היתומים הועברו לרחוב שננה 16 - שליסקה 9 (Sienna-Sliska), לבית שהיה בעבר משכנו של איגוד הסוחרים של וארשה. הבית היה צנוע מאד בהשוואה לבית היתומים המקורי, אך בזכות אלתורים רבי-השראה, נוצרו תנאי-חיים נסבלים עבור מאתיים הילדים.

קורצ'אק והילדים הרגישו במקום חדש זה זרים ובשבועון בית היתומים קורצ'אק כתב: " תזכרו דרכים שונות ברחוב שליסקה ואת הבית הזה שהוא לא שלנו ואנחנו לא שלו והשכנים שלו אינם שכנינו". (עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 4, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, ע"מ 122)

ואידה מרז'אן מעידה: "היה שם צפוף, מחניק וללא פיסת דשא". (B. Engelking J. Leociak, Getto) (Warszawskie, Ifis, Pan, Warszawa 2001 p. 316)

קורצ'אק וסטפה השקיעו כוחות לאין קץ לגיוס האמצעים הרבים שהיו דרושים לפרנסת מאות אחדות של ילדים. ידיו הוותיקים של המוסד שוב לא היו והיה צורך לגייס עמיתים וידידים חדשים, שידאגו למאות היתומים וילדי הרחוב ולגורלם. קורצ'אק הזעיק לעזרת הפנימייה שלו את כל המוסדות הסוציאליים ובראש וראשונה את "צנטוס".

בבית של קורצ'אק לא רעבו הילדים אפילו בימי הגטו המרים ביותר. קורצ'אק לא הגביל את עצמו למוסד שלו בלבד. הוא פרש כנפיו על כלל הילדים היהודים של וארשה. הוא היה העומד בשער, מגינם והמעורר והמזעיק את כלל האוכלוסיה לעזרת הילדים הנצרכים. במקום בו נקפה סכנה גדולה במיוחד – פעל אישית. כך היה בבית המחסה לילדים

אסופים ברח' דז'ילנה (Dzielna). בבית זה מתו ילדים רבים והדבר הסעיר את וארשה. בתחילת 1942 פנה קורצ'אק למשרדי היודנראט והציע את עצמו לעבודה במוסד נוסף. מדובר היה בפנימייה לילדי טרום-הגן ברחוב דז'ילנה 39 (Dzielna) , שהיה בעבר מעון עירוני מרכזי לילדים עזובים מרחוב לשנו 127 (Leszno). מאז, במשך מספר

חודשים הוא חילק את זמנו בין שני המוסדות. מכל מקום, ברחוב דז'ילנה כבר לא יכול היה להועיל, ובכל זאת נאבק על שיפור תנאי-החיים של הילדים. אחד הקשיים המעשיים, למשל, היה כביסת בגדיהם של הילדים מרחוב דז'ילנה. לשם כך, קורצ'אק יצר קשר עם מכבסת "אופוס", ולמרות בריאותו הרופפת, נשא שקים של כביסה מלוכלכת לדירתו של

אחד מעובדי המכבסה, ברחוב פאוויה 38 (Pawia) וזה העביר את השקים אל המכבסה. קורצ'אק לא בוחל באף אפשרות כדי להעניק לילדיו חיים של כבוד. לאור המצב בבית המחסה "הפנימייה נמצאת בתחתית התהום והילדים הגיעו

לקצה גבול יכולתם" מתכנן קורצ'אק לכתוב מכתבים לכל מי שיכול בין היתר "אכתוב מכתב לכומר השכן – להזמין להשתתף באחת הישיבות הקרובות עם צוות העובדים." ((עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 4, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, ע"מ 88)

את כעסו על ההזנחה של הילדים מבטא קורצ'אק במאמר מלא אירוניה וסרקזם בשם *votum separatum* בשולי חודש הילד "…הסיסמה: "הילד הוא הדבר הקדוש לנו ביותר". דווקא הסיסמה הזאת עוררה בי תחושה סרקסטית. "קדושה!, נוסף לכך היה נהוג לומר: "אוצר – האוצר שלנו. – אוצרנו היקר ביותר". נכון: בימי המלחמה קוברים את האוצר ליתר בטחון באדמה, מחביאים אותו מחשש לשוד וכיזה. – לא קדושה. סמרטוט. חטא וייסורי מצפון. גולגולתא של ילד מיותר, מכוסה פצעים זבי מוגלה, עזוב, מכונם, רדוף – מטרה ללעג – לרחמים בזויים, שעיר לעזאזל. יגיע יום התשלום……" ((עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 4, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, ע"מ 176-178) קורצ'אק זועק את זעקתו של הילד אשר נזנה על ידי החברה בחומת אדישות.

הוא לא הסתפק באזעקת המוסדות היהודיים והסבת תשומת הלב למצוקת הילדים, בסיוע סגל המורים היה מארגן קונצרטים ומופעים ספרותיים אומנותיים לגיוס אמצעים ותומכים למוסד. בתנאים שהורעו יותר ויותר הצליח קורצ'אק לשמר את האופי של השיטה הטיפולית חינוכית שלו, צורות וטכניקות של עבודה עם הילדים, והפעלת הילדים. אבל הגורמים המקשים גברו. מספר החניכים גדל לכדי 200. המאבק העיקרי היה עם הרעב והמחלות. קורצ'אק עם דאגה בסיסית אסף כספים ותלושי מזון, התדפק על כל דלתות של המוסדות בגטו ולאנשים פרטיים וגם לחוגי העליתא הכלכלית החדשה.

החידוש בשיטות החינוכיות בבית היתומים בתקופה זו היה בית הספר. לימודי קריאה, כתיבה וחשבון, יחד עם זאת לא לימדו את המקצועות המסורתיים. את חומרי הלימוד הכין קורצ'אק בעצמו. שיחות לילדים הקריאו לא רק סופרים ושחקנים אלא גם עגלונים, מוכרי עיתונים ומצחצחי נעליים. (B. Engelking J. Leociak, Getto) (Warszawskie, Ifis, Pan, Warszawa 2001 p. 316)

חשוב לציין שדוקא בימים אלה בהם השפלת כבוד האדם כה בולטת שבה חוסר השיוון זועק לכל מקפידה סטפה על הישיבה המשותפת. בדרך זאת יוצרת היא בצוות הן את המוטיבציה והן את הרצון העז להמשיך ולפעול, לתפקד במיטב הכוחות ולשמור על אוירה נוחה ונעימה אוירה של שותפות בגורל ובאחריות. ביטוי נאמן להשקפה זו נותן קורצ'אק בעיתון האחרון שיצא בבית היתומים: "נאבק אני כי בבית היתומים לא נדע עבודה עדינה או גסה חכמה או טיפשית, נקיה או מלוכלכת, עבודה לעלומות חמודות ולאספסוף-לא יהיו בבית היתומים עובדי גוף בלבד ועובדי רוח בלבד" (זקס פלוטקין, סטפה האישה מאחורי קורצ'אק, פפירוס, תל אביב 1986, ע"מ 79-80)

החינוך על-פי קני-המידה הערכיים, השולטים בחברת המבוגרים ושהמוסד החינוכי אינו מקום שבו יחיה הילד כילד, אלא מקום שבו הוא מכין את עצמו לחייו כמבוגר לעתיד לבוא.

באפריל 1942 ערב פסח בגטו נשלחו הזמנות לאנשים שבכל שנה השתתפו בליל הסדר. גם הפעם מתוך שמירה על המסורת וקיום ליל הסדר, המטרה היתה גם לחדש את התרומות למען בית היתומים.

בהרהורי פסח של קורצ'אק ניתן לקרוא: "הנה לכם תיבה שתשאו עמכם ובתוכה הגעגועים לארץ המובטחת לא של שמחה ולא של אושר, לא של שעשועים ולא ארץ הצחוק והשובע, אלא ארץ עבודה חופשית ומאבק חופשי וחיים חופשיים של אדם חופשי." (עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 4, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, ע"מ 183)

וברשמים מהסדר שהתפרסמו בעיתון כותב הרמן צ'רבינסקי "סדר בבית קורצ'אק יש לו את החן שלו... 180 יתומים שעל פניהם מצטיירת שלוה ואמונה... צריך היה לראות את החגיגה הזאת אשר אפיינה את הסועדים הצעירים: להתבונן במשמעת, יופי וסדר והריכוז בעת קריאת ההגדה; להאזין לקולות וצלילי שירי פסח, לספוג את קצב נשמת הילדות- לראות, להתבונן ולהקשיב, לראות ולהיווכח, שכאן – בכל תנועה, בכל מבט ניתן להרגיש את היד הלבבית המטפלת של יאנוש קורצ'אק... וסטפה וילצ'ינסקה... החגיגה נמשכה שעה. אכן היתה לנו שעה יפה, שעת חיים מעודדת כפי שהובטח בהזמנה של קורצ'אק"

(Myśl Pedagogiczna Janusza Korczaka Nowe Żródła, Nasza księgarnia, Warszawa

1983, p. 283)

כאילו מתוך תחושה של התקרבות הסוף הטראגי הוא פעל עוד יותר באינטנסיביות. בין היתר הוא עיבד תוכנית לפתרון בעיית ילדי הרחוב ((עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק, מס' 2, אונ' חיפה, האגודה ע"ש יאנוש קורצ'אק בישראל, בית לוחמי הגטאות, 1993, 4 ע"מ 51) נושא אשר היווה את אחת הבעיות הקשות והכואבות ביותר בגטו. ובקשר למוסד האם שלו – בית היתומים לדעת האנשים אשר היו במגע עם מקום זה בשנים האחרונות לפעילותו, מעידים שהוא היה הכי מטופח ומסודר בגטו והיווה דוגמה מכל היבט. בהתפעלות העידו שהשיטה הטיפולית חינוכית אשר נבנתה במשך כל שנות קיומו של בית היתומים מתפקדת הלאה באופן יעיל למרות תנאי הקיום הקשים. (שני מעברי בית, מגבלות המקום, מגבלות כספיות ומחסור באספקת מזון).

דמותו של המחנך. קורצ'אק העלה מעל הכל את דמותו של המחנך המסור, הנתון כולו לעבודתו וכל מעייניו בילד ובטובתו. המחנך, אומר קורצ'אק, חייב להקריב את כל זמנו ונוחיותו, את שאיפותיו האישיות למען הילד המתחנך. כל מחנך זקוק לחכמה אישית מרובה, כדי שידע כיצד להשתמש במלאי כוחותיו הרוחניים. קורצ'אק טוען כי מותר למחנך שתהיה לו העדפה לילד אחד על פני השני, שהרי גם לילד עצמו יש ידיד נפש. יחס המחנך אל הילד יהיה יחס של ידיד מבוגר ורב ידיעות אל חבר קטן, עליו לכבד את מאמציו ואת עבודתו, לשתף עצמו ולסייע לו בהתוויית עתידו. כידיד מנוסה לייעץ לילד, להאזין בלב קשוב לכל מה שיספר לו, להרגיעו ולנחמו ולהכשירו לחיים. אבל יחס זה אינו סלחנות מזויפת, רכות וחנופה. על המחנך להחמיר ולדקדק ביחסו אל הילד, כדי לגדלו לאיש אמיץ, עליו להכינו לחיים שאינם קלים. אסור לו לטעת בו אשליות שלא תתגשמה. האהבה הפדגוגית היא מתן ממש ולא סנטימנט. המציאות החינוכית ובעיקר בבית-היתומים דורשת סמכות, איוון והכרה עצמית ועין פקוחה של מחנך על עצמו ועל תלמידיו. על המחנך להתאים את חניכיו לדפוסים צרים ומפותלים של החיים החברתיים, המלאים צביעות, עריצות והשתלטות ולא להכשירם לחיים בעולם שכולו טוב כביכול. על המחנך להיות מוכן לחניכים המתנגדים לעבודתו של המורה גם אם כוונתו טובה, מתגוננים מפניו ואף נוטרים לו טינה. קיים פער בין האידיאלים החינוכיים לבין המציאות, בין הרצוי ובין המצוי ומכאן המתח הפנימי הקשה והמתמיד

בהליך החינוכי שהרי המחנך רוצה שהם יהיו גלויי לב ומחונכים היטב, בעוד שבעולם העכשווי גילוי לב נחשב לחוצפה. המחנך חייב לשמור על הסמכות שלו שלא תיפגם, אולם אל לו לרדוף אחריה ולכפות אותה על תלמידיו, אסור למחנך שיחשוש מהפתעות ויטיל איסורים לרוב מפני החשש לשאת באחריות למה שיקרה בעתיד. אחד הפגמים הקשים שרואה קורצ'אק במחנך הוא החשדנות. המקום להיות פתוח להוויית הילד ולקבל באהבה את כינוניו של הילד המבקש לו דרכים בעולם מתייחס המחנך החשדן באי אמון לכל מעשי הילד, אינו מעודד אותו בעת כישלון, אינו מסייע בידו בניסיונותיו לעצב את עולמו ומעניש אותו על כל שגיאה קלה, מרבה בצעקות גערות בעונשים ותוכחות.

מחנך מעולה מקדיש זמן למחשבה גם על אירועים קלי-דעת לכאורה הנושאים בחובם בעיות. הוא יבקש להבין את הילד ואם אינו מבין אותו יבדוק את התופעות וישקול את דרכי ההגבה ולא יהסס לשאול בעצת ילדים אחרים. אל למחנך לעצב את אופיים של הילדים לפי תבנית אחת, לפתח בכוחם תכונות אופי אהידות ולכוון אותם לערכים הנראים לו חשובים יותר. הכנות ובקשת האמת הן התכונות ההכרחיות של כל מחנך. על המחנך להודות בשגיאותיו, להודות באי-ידיעתו ולהתרחק מהעמדת פנים וצביעות. עליו לחנך את תלמידיו לאמת ולהיזהר שלא להביאם לדבר שקר. עליו לכבד את שתיקתם של תלמידיו, זאת כדי שלא יגלו את סודותיהם כדי שלא יתאכזבו, שלא יעמידו פנים כיוון שלעיתים שתיקת הילד מכילה בתוכה מידה נעלה ביותר של כנות, ילד שאינו עונה – משום שאינו רוצה לשקר ומטעם כמוס שאינו יכול לומר את האמת. לבו של המחנך הוא האמצעי החינוכי החשוב ביותר שלו, עליו להרגיש את ולהבין את עולמו של הילד ולחיות את חיי הרגש שלו, האינטואיציה והרגש חשובים למחנך יותר מן האינטלקט ומן העקביות המלאכותית. כדי להדריך את המחנך כתב קורצ'אק את ספרו "כיצד לאהוב ילדים", בספרו זה ניסה קורצ'אק להשפיע על עיצוב דמותו של המחנך בדרך של דוגמה אישית ובעזרת תיאור חוויות והעלאת ניסיונות חינוכיים שרכש בעצמו. הוא הדגיש כי החינוך הוא בבחינת התנסות, אין לנסח כללים קבועים ומוגדרים ואין להימנע ממשגים וכישלונות. צריך שהניסיון יהיה זהיר מחושב, שלא יהיה מסוכן לחניך, אך אין לוותר עליו ואין לכפות על המחנך דפוסים ודרכי חינוך מן המוכן.

אמנות החינוך של פי שיטתו של קורצ'אק, מכילה ערכים של אהבת האדם, תבונת הרוח ועוצמת המוסר כוללת גם עקרונות מעשיים לגיבוש אישיותו של הילד: מתן אחריות לעבודה כולל תורנות ועזרה של ילדים עבור ילדים, עבודות עם אחריות, מתן אתגר לילד לשם עידוד המאמץ בעזרת משאלי דעת הקהל, ביטוי מידע ודיווחים על ידי עיתונות של הילדים, מתן עזרה לילד נזקק על ידי אפוטרופוסות תוך התפתחות אישית ביקורת והדרכה אל ביקורת אישית, הצגת הטוב והרע בראש חוצות כדי לחשוף אותו כיוון שאת הטוב יש לחשוף, גילוי עולמו הפנימי של הילד תוך כבוד למאמציו על יד רשימות התגרות ועבירות קטנות, מתן עידוד שכר והערכה למאמצים שהוכתרו בהצלחה על ידי גלויות זיכרון, ניהול עצמי על ידי גוף נבחר בו ניתן לבדוק ולבחון כללי החיים בחברה ובית-דין של הילדים מתוך הנחה כי לילד זכות ליחס של כבוד לענייניו, זכות המוגנת על ידי חוקה, אמצעי הערכה מוסרית למעשים שכבר נעשו. הפרס והעונש שימשו בתפיסתו יסודות ליצירת אווירה חינוכית, שהיא העיקר במעשה-החינוך. קורצ'אק ידע את מגבלותיה של אולם הזהיר את המחנכים מפני התפיסה האידיאלית בחינוך העצמי של הילדים, אולם יצא מנקודת ההנחה כי הילד מעוניין להיות מבוקר ומודרך על ידי מבוגר.

בדומה לדיואי הדגיש קורצ'אק את הלימוד על-ידי עשייה והעמיד במרכז החינוכי והלמידה את ההתנסות המתמדת של התלמיד. הניסוי במעבדה, העבודה בחדר המלאכה, הטיוול, העשייה - כל אלה הם המורים הטובים ביותר. מובן כי אין מדובר בעשייה סתמית, מקרית, ושרירותית אלא בעשייה מודרכת, בהתנסות מבוקרת, בזימון מערכת ניסויים, המאפשרת למידה משמעותית. צריך ללמד את הילד כיצד להסתכל, כיצד להסיק מסקנות. אחד מבקר ורואה באמת, ואחר רק מביט כגולם ואינו לומד דבר. כאן מקומו של המורה כמדריך העבודה העצמית וההתנסות הבלתי-פוסקת.

המאבק על זכויות הילדים מהווה את אחד מהיסודות הערכיים המובילים אותו בדרכו החינוכית טרם מלחמה ובמהלכה.

בשמירה על המסורת וההמשכיות בנושאים הבסיסיים של השיטה התאפשרה ההמשכיות בתקופת הגטו תוך שינוי התפקוד בהתאם לנסיבות. עתה צריך היה להציל את הילדים לא רק מפני עוני אלא מפני רעב, מחלות ומוות מוקדם. צריך היה ללמד אותם לחיות כראוי בתנאים הנוראיים האלה וכל פעם פחות אנושיים. למחנכים הותיקים בתקופת הכיבוש ובגטו היתה משמעות הרבה יותר גבוהה והיו בעלי תפקיד משמעותי בחיי הילדים בעולם הזר, המאיים והלא מוכר.

בשלוש השנים האחרונות לקיומו של בית היתומים חלו שינויים משמעותיים בפעילות הפדגוגית של בית היתומים. עלה הנושא של לימוד שאותו היה צריך לארגן בתוך הבית ובסתר. הגנה וחיזוק הכוחות הרוחניים של הילדים והצעירים חישלה אותם מול מציאות חיים בגטו. בתנאים אלה היתה משמעות רבה לאירגון הזמן החופשי של הילדים. עשו הכל מה שאפשרי כדי לפצות את הילדים על חסכים בסיסיים שהילדים חיו בתוכם. עבודת הילדים אשר היה לה תמיד מקום מרכזי בשיטה הטיפולית חינוכית של קורצ'אק קיבלה משנה משמעות בגטו. השיטה היוותה דרך להצלת הילדים. בגטו קורצ'אק כתב את ההמשך להנהלה העצמית של הילדים, עלו צורות חדשות של פעילות הילדים והעיתון השבועי קיבל משמעות עוד יותר גדולה משום שהוא הסב את תשומת הלב של הילדים והמבוגרים לנושאים קיומיים ותפקוד היום יומי של חברת הילדים, כך זה היה עד הסוף 5.8.1942.

את מבצע חיסול הגטו התחילו הגרמנים ב-22 ביולי 1942 (היה זה ביום הולדתו של קורצ'אק). באותו יום בשעה 10 בבוקר, בישיבת היוזנראט שכונסה בבהילות, ציווה הרמאן הפלה (*Herman Hofle*) על "העברת אוכלוסיית הגטו ל'שטחים המזרחיים' לצורך התיישבות". את הפקודה הזאת אדם צ'רניאקוב כבר לא מילא. הוא שלח יד בנפשו (בדברי הספד מעל קברו בבית העלמין היהודי, (חלקה 1, שביל 2) אמר קורצ'אק: **"אלוהים הפקיד בידיך את כבודו של עמך, ואתה מפקיד אותו כעת בידי האלוהים"**).

ב-5 או 6 באוגוסט קורצ'אק, סטפה וילצ'ינסקה, עובדי בית-היתומים האחרים, ומאתיים חניכים, תוך "בהילות, צרחות ואיומים", הועמסו קרוב לוודאי על משאיות שהובילו אותם לכיוון כיכר השילוחים. כדרכו, גם הפעם דאג קורצ'אק לילדים ולהכנת חביות מים אחדות לדרך עבור ילדיו. (ע. רינגבלום, כתבים אחרונים ב', יד ושם, ירושלים, 1994, ע"מ 28) אחדים מעדי-הראייה טוענים כי ראו את קורצ'אק והילדים כשהם צועדים לאורך רחוב זמנהוף. אפשר ודרי בית-היתומים לא הוסעו אל הכיכר עצמה, כי אם לרחוב זמנהוף, שממנו הובילה הדרך הישר אל ה"אומשלאגפלאץ".

האדם האחרון ששוחח עם קורצ'אק בכיכר וניסה לעזור לו, ולו בדחיית תאריך הגירוש של הילדים ומחנכיהם לטרבלינקה, היה נחום רמבה, מורה ומזכיר היודנראט, שהיה גם פעיל במחתרת היהודית בגטו. מאמציו לשכנע את קורצ'אק שילך עמו למשרדי הקהילה בעניין הדחייה, נתקלו בסירוב. קורצ'אק לא הסכים לעזוב את ילדיו ולו לרגע.

מחנך עד תום.